

HRVOJE LORKOVIĆ

D - 89069 Ulm

UDK: 316.75

EUROPSKE IDEOLOGIJE I MEDITERANSKA KULTURA

(predavanje održano u Hvaru 30. rujna 1994. g.)

Razmatrat će se pitanje o kulturnoj ambiciji kao pogonskoj snazi koja, više ili manje vidljivo, stoji iza političkih pokreta i ideologija, a da njihovi nosioci toga nisu posve svjesni. Pitanje, što je uopće kultura, povezat će se sa simbolikom društvenog statusa. Kultura nastaje u vezi s proizvodnjom instrumenata. Sredstva stjecanja statusa tako postaju prenosiva, kultura postaje mobilna. Posljedice presađivanja, tj. usvajanja tuđe kulture može se ilustrirati arheološkim nalazima. U novije doba razabire se i veza između ideologije i kulturne ambicije. Skicirat će se evidencija u prilog tvrdnji da u korijenima kako tzv. fašizma tako i komunizma stoji ambicija da se dosegne odavno željeni kulturni status. Mediteran kao kolijevka kulture igra pritom ulogu koja je dosad bila zanemarena. Mediteranska prisutnost Hrvatske otvara šanse za razvoj novih paradigmi u tumačenju ideoloških sukoba.

Dopustite mi da započnem pomalo bezobraznim pitanjem "Što je to, uopće, kultura?". To me pitanje, da vam iskreno priznam, progoni već od djetinjstva. Zašto se za stolom nije smjelo stavljati nož u usta? Zašto sam u školi morao vjerovati učitelju koji je tvrdio da je moj kajkavski dijalekt izraz primitivizma? Zašto sam morao nositi križ one flagelantske kulture koja se zove vježbanje klavira?

Nažalost, nisam pripao onoj generaciji u kojoj djeca imaju pravo na slobodu od kulture. Ništa mi nije koristilo ni ono što je danas već toliko jasno: da je naime kultura traumatična, da je dakle opasna po zdravlje. Kultura je i agresivna. Ta nije li ona prazno nadimanje, pretvaranje da jesi ono što nisi? Iz toga je jasno da moja razmatranja o kulturi ne mogu biti znanstvena ni objektivna. Ona to ne mogu biti, jer sve moje teorije bujaju na bunjištu zdravih, postkulturnih impulsa.

Kultura je odbojna već zbog toga što nosi latinsko ime. Ništa nam ne koristi da njeno ime prevedemo izrazima poput: njega, uzgoj, usavršavanje. Usavršavanje je potrebno da bi se zadovoljilo već i osnovne životne potrebe. Ali čovjek tu ne staje, on iz svega pravi nešto razmetljivo: razmeće se kako kulturom ishrane, tako i stambenom i odjevnom kulturom. Dalji je primjer oružje. Oružje mora pogađati cilj. A što vidimo? Već u pradavna vremena ljudima kao da je stalo samo do toga da ukrašuju svoje lukove i strelice, a kad počinju kovati mačeve, obljepljuju ih sedefom i dragim kamenjem.

Ima još paradoksalnijih primjera. Ljudi su nedavno uvidjeli da se čovječanstvo u cjelini prebrzo množi, da množenjem ugrožava svoj opstanak. Pa što rade? Sastaju se na tisuće u prenapućenu, egzotičnu gradu i prakticiraju magične rituale demokratske politike: drže govore, usrdno se međusobno napadaju i svađaju se oko pojedinih riječi. Ukratko, čine sve što garantirano ne može imati nikakva utjecaja na broj stanovnika u Indiji ili u brazilskim slumovima. I mi sami vrlo dobro znamo da tako različite kulture kao što je kultura uništavanja crkava ili bolnica i kultura pacifizma mogu ići ruku pod ruku. Zašto je sve to tako?

Donedavno, malo se što moglo o tome reći. Ali oni racionalniji, oni koji iz prikrajka promatraju sve te čudne stvari, ti su već davno došli do zaključka da je jedino pametno - izrugivati se, i što glasnije to bolje. Stvorena je tako kultura izrugivanja. Tragove joj nalazimo posvuda. Čak i kad piše Povijest zapadne filozofije, Bertrand Russell se izražava tako da iz teksta razabiremo kako se zapravo radi o svojevrsnoj - pohvali ludosti.

Premda je taj put raspravljanja o kulturi vrlo privlačan, ja ga ipak ne želim slijediti. Ludost o kojoj je riječ nije naime hir ili moralna mana koju bi se s malo napora moglo ukloniti. Ona ne izražava ništa manje nego

osnovnu potrebu svakog živog bića da sebe smatra lijepim i dobrim, a još najviše, da se smatra važnim. Ista ta potreba tjera ljude na to da životinje niže od sebe smatraju nečim što se s njima, ljudima, uopće ne može uspoređivati. Gledane kroz takve, ideološke naočale, životinje su bića posve nerazvijena u pogledu plemenitijih osjećaja, one su robovi niskih, egoističnih instinkata.

Iz takve optike proizišle su teorije o postanku civilizacije i kulture koje su još i danas vrlo utjecajne. Hobbesova formula primitivca: "čovjek je čovjeku vuk" najbolje to izražava. Danas znamo da nikad na zemlji nije bilo ljudi ni vukova koji bi bili jedno drugome ono što je Hobbes podrazumijevao pod terminom "lupus". Vuk, pravi vuk, nije zainteresiran samo za ubijanje, žderanje, parenje i spavanje. On ima svoj skupinski moral i kulturu rituala. Govoriti o kulturi ovdje je opravdano jer se ritualno ponašanje mora učiti, ono nije uvijek prirođeno. Čopor vukova ili majmuna stoga nikad nije kaotična skupina u kojoj vlada slijepi egoizam. Pomna promatranja pokazala su da u svakoj skupini životinja postoji hijerarhična socijalna struktura: jedan ili više dominantnih mužjaka i ženki, pa srednji i niži slojevi. Status pojedinca nije nepromjenjiv, on može i rasti i padati. Viši status dosiže se borbom, ali ne ubojitom. Kad jedan od natjecatelja za viši položaj shvati da ne može dobiti bitku, služi se ritualno utvrđenim znacima koji odmah zakoče borbenost pobjednika.

No nije sve u borbi. Oni koji se natječu za dominantan status služe se u prvom redu ponašanjem koje suparniku ili partneru imponira. Samo onaj koji drugome imponira ima izgleda na uspjeh. Imponira snaga, ali i ljepota. No sposobnost imponiranja nije sama po sebi dana: tako na primjer mladi majmuni othranjeni u izolaciji ne znaju imponirati ženkama i nikad ne uspijevaju naći partnera. Da bi netko nekome imponirao, potrebno je dakle da raspolaže izvjesnom - kulturom.

Vještina simboliziranja svoga statusa važno je dakle biotičko svojstvo. Zašto je to tako? Zašto priroda i društvo nisu osnovani na principu jednakopravnosti, u onom smislu u kojem se danas govori o ljudskim pravima, dakle o pravu da budeš priznat kao čovjek bez obzira na to što si i kakav si? Tu se ne može argumentirati na osnovu eksperimentalnih rezultata ili tek promatranja, jer je nemoguće stvoriti egalitarni čopor pavijana, pa pratiti

njegovu sudbinu u prirodi kroz stotine pokoljenja. No može se argumentirati na osnovu opće evolucijske sheme: ono što živi i postoji rezultat je selekcije. Egalitarne skupine, takve u kojima se nitko ničim ne odlikuje, u kojima nitko ne nastoji postići oznake posebna statusa, očigledno se nisu sposobne održati. Svaki antikulturni impuls, pa i moj vlastiti, mora pred time pokleknuti. Kako vidite, u krilo kulture ne vraća me sklonost nego čisto racionalno rezoniranje.

Počeci specifično ljudske kulture vrlo su skromni. Uvjetovani su bili time što su praljudi u neko vrijeme bili prisiljeni voditi život lešinara: oštro kamenje, koje paleontolozi i arheolozi toliko pažljivo skupljaju, prvotno se upotrebljavalo za odvajanje od kostiju onih ostataka mesa koje ni lavovi ni hijene nisu mogli doseći. Tu je početak upotrebe i usavršavanja oruđa ili instrumenata. Novost je to utoliko što se kultura obraća nečemu što više nije dio vlastita tijela. Bolje oruđe - ili oružje - osigurava prednost, kako na razini pojedinaca tako i skupina. Mogućnost uspjeha i priznanja za uspjeh krijepi osnovnu potrebu, a to je samopouzdanje. Ono se sada počinje osnivati na svojstvima kulturnih produkata. Ti produkti postaju simbolični nosioci statusa.

Kao u svemu živome, i ovdje postoje velike varijacije. Razvoj i značenje kulturnih produkata nisu posvuda isti. Neće se na primjer razviti ista, pa ni slična kultura u skupina koje žive od poljoprivrede i onih koje žive od uzgoja konja. U prvima ima prostora, pa stoga i mjesta za najrazličitija oruđa i za ono što se njime izrađuje, npr. solidno pokućstvo. Naprotiv mora u kulturi koja se osniva na domesticiranu konju sve biti lako i pokretno. Odatle ni političko ponašanje naroda različitih kultura ne može biti isto. Prvi u pravilu strpljivo grade, drugi ruše i pljačkaju. Ali kad su produkti jednom postali predmet interesa i natjecanja, povratka na stanje prije kulture ne može biti. Kao i život sam, kultura može nestati samo u ekstremnim katastrofama.

I kultura ima svoju evoluciju. Razlika prema životu je ta što je život konzervativan i oprezan. Genetske informacije po kojima se život izgrađuje ne mogu se po volji mijenjati, izolirati i prenositi s jednog pojedinca na drugog. S kulturom to ide mnogo lakše, ona je promjenjivija od života i onda kad je konzervativna. To je i shvatljivo: greška u kulturi ipak je manje fatalna nego greška u genima.

To je svakako jedan od razloga što su mnogi smatrali da je kultura medij kojim se lako preskaču i one granice koje nameće sam život. To su granice između skupina, recimo plemena, njihovih totema, jezika i drugih navika. Zanimljivo je da među propagatorima posredničke uloge kulture nalazimo i Sigmunda Freuda koji je inače poznatiji kao analitičar kulturne tiranije, kulture kao neprijatelja spontanih impulsa. U jednome od zadnjih djela, kultura je za njega radosno susretište među narodima, ona izmiruje ljude i izgladuje sukobe, ona oslobađa.

Nema sumnje da ona to čini, ali ne treba zaboraviti druga svojstva kulture po kojima ona svojom konzervativnošću oponaša život. Primjera bismo mogli naći u svakoj povijesnoj prilici. Najuvjerljiviji od njih su oni koji su slobodni od subjektivnih uvjerenja. Takve primjere daje nam suvremena arheologija. Barry Cunliffe, s oxfordskog sveučilišta, iskopavao je groblja iz vremena između 800. i 500. godine prije Krista. Posebno je proučavao groblja koja je našao u području Marseillesa. U tom području živjeli su tada Kelti. Grobovi sadrže ostatke pripadnika viših društvenih slojeva, plemenske elite.

Predmeti koji su nađeni u najstarijim grobovima ne odaju nekih posebnosti: u grob se stavljalo predmete domaće, keltske produkcije za koje se smatralo da će ih pokojnik trebati na putu u onaj svijet. Međutim, što dalje, to više se javljaju strani predmeti, kopče, čaše, vaze. Sve je to stizalo iz grčke kolonije Masalije, osnovane nešto prije 800. godine. Iz imena Masalija nastalo je današnje ime grada, Marseilles.

Rast Masalije očito je prouzročio zamašne promjene u svojoj okolini. Predmeti nađeni u bližem i daljem groblju pokazuju da je lokalna aristokracija preuzela ulogu posrednika između Masalije i okoline toga grada. Nekad narodu blisko rodovsko plemstvo sve se više njemu otuđivalo i usvajalo strane običaje. Među takve spada npr. uživanje vina, koje se tada još moralo importirati (loza je u Francusku uvedena tek kasnije). Potrošnja vina bila je tako ograničena na elitu. Zanimanje za grčku kulturu dovelo je osim toga do pomicanja keltskog stanovništva prema Masaliji, tj. do velikih seoba, a u vezi s tim i do međuplemenskih ratova.

Iz svega se vidi da se kulturu ne može smatrati tek izrazom miroljubivih težnji, silom koja izmiruje i tamo gdje mira nije bilo, nego baš obratno, kultura kao motiv

natjecanja izvor je nemira, novih potreba i nezadovoljstva postojećim stanjem. Središta kulture vode tako do pojačane polarizacije. Novotari vjeruju da im samo strana kultura može dati traženo dostojanstvo, dok tradicionalisti tvrde kako se upravo importom kulture uništava narodno dostojanstvo i samopouzdanje. Kako je sve što je u vezi s regulacijom samopouzdanja podvrgnuto podsvjesnim procesima, polarizacija se zaoštava. Sad i jedna i druga strana pretjeruje u osudi protivnika, a svima se čini da je pitanje kulturne politike pitanje časti čitave zajednice. Takvi sukobi idu stoga na štetu skupinskog identiteta, nastaju nove fronte, a političke podjele vode i do krvavih sukoba.

Ovo što sam dosad naveo samo je prvi sloj konflikata; ima i dubljih. Ti dublji konflikti nastaju odatle što ni jedna ni druga strana nema sigurnih dokaza da je izabrala ono bolje. Manjak sigurnosti izaziva potajne sumnje u vlastiti stav, a kad se one jave, dolazi do podsvjesnog potiskivanja svega što se protivi jednom zauzetu stavu. Tako će i među konzervativcima sve veći ugled strane kulture dovoditi do sumnje u vlastite kulturne sposobnosti. Što se događa? U nedostatku impozantnih kulturnih rezultata, samopouzdanje će tražiti oslonca u regresiji na ono što prethodi svakoj kulturi, a to je vjera u nadmoć vlastitih biotičkih, tjelesnih svojstava. Takva se regresija, kao što znate, naziva rasizmom. Drugi je oblik reakcije na sumnju prema vlastitoj kulturi pretjerano, i baš zbog toga neuvjerljivo, naglašavanje kulture sposobnosti vlastite skupine. To što ta svojstva nisu uspjela doći do izražaja tumači se izdajničkim djelovanjem elite koja sprečava kulturnu afirmaciju naroda. Stvara se tako revolucionarna atmosfera.

Cunliffe uzima svoje zaključke kao prototip kulturno-političkih zbivanja, posebno na Mediteranu. Svojim modelom on tumači i veliku seobu naroda koja je u 4. i 5. stoljeću zahvatila kulturno razvijena područja Rimskog imperija. Možemo stoga govoriti o mediteranskom sindromu naroda koji žive na njegovoj periferiji.

Vjera u nadmoć rase ili u neograničene, premda neostvarene, sposobnosti vlastita naroda, ne javlja se dakako usred kulturno samopouzdanih mediteranskih gradova, nego u onim dijelovima Europe koji su još do prije nekoliko stoljeća bili smatrani kulturnom periferijom, a to su u prvom redu Njemačka i Rusija. Smatram da

nije nipošto slučajno da se ta područja podudaraju s područjima u kojima su se početkom ovog stoljeća pojavile i politički afirmirale dvije u mnogome suprotne, ali i međusobno vrlo slične ideologije, takozvani fašizam i komunizam. Imamo stoga razloga postaviti hipotezu da su te dvije ideologije izraz reakcije u (za Mediteran perifernih) naroda na kulturnu privlačnost Mediterana. Ne moramo uzeti to doslovno, dovoljno je da pretpostavimo kako se radi o odjecima mediteranskog sindroma u ponašanju naroda koji su još početkom ili sredinom srednjeg vijeka iskusili prvi šok dodira s mediteranskom kulturom. U kasnijim kriznim situacijama takvi narodi slijede uzorak prve reakcije za koju se tek kasnije pokazuje koliko je neprikladna. Ponavljanjem uzorka unutrašnjih sukoba može se i opet objasniti kulturnim procesima: ono što se jednom udomaćilo kao pokušaj ostvarenja makar i prekarna samopouzdanja, npr. samopouzdanje koje se osniva na tvrdokornu otporu prema strancima, stvara svoju tradiciju i prenosi se učenjem od pokoljenja do pokoljenja.

Da bismo tu hipotezu provjerili potrebno je naći evidenciju koja će je potvrditi ili staviti u sumnju. Treba se stoga pitati, ima li u povijesnom razvoju Nijemaca i Rusa znakova unutrašnjih podjela koje se izražavaju kako na kulturnom tako i na političkom polju.

Positivna evidencija postoji. Spomenut ću ovdje tek nekoliko činjenica koje pokazuju da je hipoteza potencijalno plodna. Što se tiče Nijemaca, važno je istaknuti kako je već za vladavine Ludovika Pobožnoga, sina Krala Velikoga, koji je vladao od 814. do 840., došlo do markantna događaja koji svjedoči o kulturnom prijelomu. Karlo Veliki dao je još skupljati i zapisivati germanske mitove, poeziju, poslovice, itd. Za Ludovika Pobožnog ta je zbirka spaljena. Događaj pokazuje kako je već početkom 9. stoljeća među elitom dominantnog germanskog plemena, Franaka, izražena sumnja u vrijednost prvotne germanske kulture. Stvaranje zbirke odaje slutnju da bi germanska kultura Franaka mogla pasti žrtvom latinske. Vrlo je nevjerojatno da takvo Karlovo uvjerenje ne bi uživalo potporu još za vladavine njegova sina. Ludovikova odluka morala je stoga izazvati znatno protivljenje. Znamo i to da je rascjep franačke države bio uvjetovan time što je na području današnje Francuske došlo do identifikacije lokalnih franačkih prvaka s latinsko-fran-

cuskom, dakle romanskom kulturom, da su Franci napustili svoj, germanski jezik i počeli govoriti lokalnom varijantom latinskoga. Ubrzo su došli i do uvjerenja da jedino oni, latinizirani Francuzi, predstavljaju "prave" Franke, a one koji su ostali pri germanskoj identifikaciji smatrali su otpadnicima od prave kulture i od rimskog duha.

Znamo da se taj konflikt dalje zaoštavao u okvirima Svetoga rimskoga carstva, tj. u onoj državi u kojoj se germanski jezik održao barem u nižim slojevima. Naziv Sveto rimsko carstvo upotrebljavao se samo na tome teritoriju, a izbjegavao se u Francuskoj i Engleskoj. Već samo ime carstva odaje, kolika je bila ambicija njemačke elite da je se prizna nasljednikom antičkog Rimskog carstva. Pa ipak se baš unutar te tvorevine razvio najjači otpor prema Rimu. Pun zamah doživio je taj pokret Lutherovim istupom u Wittenbergu. Jedno stoljeće kasnije, vjerska reforma rezultirala je u katoličko-protestantskom ratu, zapravo prvom sveeuropskom ratu, koji je trajao 30 godina. U tom je ratu Njemačka uništena, građanski joj je stalež upropašten, a njemačka nacija postaje "zakašnjela nacija" kako ju je nazvao Helmut Plessner. Kakve je to posljedice imalo na dalji razvoj Njemačke naslutili su tek neki perceptivni engleski povjesničari, tvrdeći da Adolf Hitler zapravo nije pokušavao ispraviti Versailleski mir iz 1919. nego onaj iz 1648., tj. Westfalski mir. Tim mirom je, na veliku štetu Njemačke, završen 30-godišnji rat.

Da se ovdje radilo o sukobu kultura pokazuje ne samo činjenica da su Luther i suradnici stavili naglasak na upotrebu njemačkog jezika u bogoslužju, nego i brojna njemačka protestanska literatura u kojoj se naglašava da latinska kultura u Svetom rimskom carstvu nikad nije bila prihvaćena od njemačkoga naroda. Katolički intelektualci Njemačke tvrde upravo suprotno. Primjer daljeg podvajanja kulture je romantički pokret koji svojim imenom sugerira nostalgiju za rimskim vremenima, ali još u većoj mjeri odaje revolucionarne crte njemačkog nacionalnog pokreta. U svojem Nibelungenringu, Richard Wagner Rajninim zlatom simbolizira rimsko kulturno blago od kojega pogiba svaki njemački junak koji ga se takne, a u mrak padaju i njemački bogovi (Götterdämmerung).

Wagnera i njegovog mlađeg prijatelja, Friedricha Nietzschea, mnogi su proglasili očevima njemačkog

nacionalsocijalizma. To je dakako pretjerano. Parsifal, npr., nije primjer nacionalističke propagande, a Nietzscheov Übermensch bio je zamišljen kao internacionalistički plemić. Ali iz djela obojice (naročito, dakako, Nietzschea) često izbija potmulu strah da ga netko vara, nudeći vjeru koja ne može biti vjera dostojanstvena čovjeka nego tek vjera krda, i istinu koja nikad ne može biti istina jer tako nešto uopće ne postoji. Takva sumnja, kao i sumnja u izdaju, karakteristična je za nacionaliste sviju vremena, a u nacional-socijalizmu dosegla je svoj paroksizam. Njemačke ideološke i političke oscilacije ne prestaju do danas. Pro-eurovska (tj. pro-civilizacijska) elita, ona koja nastavlja tradiciju pro-rimske elite, i opet se sukobljuje s ogorčenim protivnicima svega što je strano.

Slične pojave susrećemo u Rusiji. Evidencija za tezu o kulturnoj pozadini ruskoga komunizma sadržana je u gotovo svakom djelu ruske književnosti. Od samog početka ruske samosvijesti u toj se književnosti javljaju žalopojke o krivom putu kojim je krenuo ruski kulturni razvoj, o čitavim područjima kulture koja u Rusiji ne postoje. Tako je Čaadajev zagovarao zapadnu orijentaciju ruske kulture, dok je pravoslavlje smatrao fatalnim za ruski razvoj. Trubeckoj je opet zagovarao turansku orijentaciju koja je nekima danas opet postala zanimljiva. Još početkom 20. stoljeća ima ruskih mislilaca (npr. Solovjev) koji tvrde da u Rusa nema autentične filozofije.

Sredinom 19. stoljeća ruskom scenom dominira sukob Slavofila i Zapadnjaka. Prema našem sociologu Tomašiću, rodnom iz Smokvice na Korčuli, Slavofili su bili većinom propali aristokrati koji su, vrlo paradoksalno, pretežno bili tatarskog podrijetla. Ti Slavofili sanjaju o ruskom slavenstvu, pripisujući ruskom seljaku moralna svojstva kakvih u drugih naroda nema. U Praslavena neki Slavofili nalaze čisti duh pravoslavlja, što dakako ne može biti točno, jer je pravoslavlje imperijalna vjera (sjetimo se Hristosa Pantokratora), dok u starih Slavena nije bilo centralizirane političke vlasti. Slavofilska uvjerenja možemo stoga svrstati u alternativne forme rasizma koje sam već bio spomenuo. Ruski komunisti preuzeli su ta uvjerenja od Slavofila i nazivali su ih "vjerom u bezgranične stvaralačke sposobnosti naroda".

Slavofilska svojstva nalazimo i u ruskih revolucionarnih socijalista, npr. u Dobroljubova. Dok se u njega naglašavalo utopijski moment, ruski se komunistički

pokret tumačilo, i još se tumači, kao izraz modernog materijalizma u kojemu vlada duh znanosti. Progonjeni ruski znanstvenici poput Vavilova ili Saharova imali bi o tome drukčije mišljenje. Nesporazum bi se mogao ovako protumačiti: kao u svakoj sredini koja svjesno i podsvjesno pati od povijesnog zaostatka, i u Rusiji je vladao prije svega duh kulturnog imperativa: "Mi moramo doseći one koji su na kulturnom vrhu". Izraz te težnje nalazimo već u Lenjina, jasno je izražen u Staljinovim djelima, a možda napoznatije su Hruščovljeve izjave o roku u kojem će Sovjetski savez nadmašiti Ameriku, i to ne samo u proizvodnji maslaca.

U pitanje odnosa komunizma i materijalizma neću se ovdje upuštati (učinio sam to nedavno u eseju koji je izišao u "Hrvatskom kolu"). Spomenut ću međutim odnos između imperativnosti kulturnog zadatka i totalitarnosti režima. O komunističkom totalitarizmu postoji beskrajn broj rasprava, no sve su one slabo uvjerljive. Neuvjerljive su zato što se temelje na danas popularnoj liberalnoj ideologiji. Prema ovoj, čovjek je slobodno biće. Štogod se negdje zbiva, izraz je nečije slobodne odluke. Ako u Rusiji vlada komunizam, onda je to zato što su se Rusi tako odlučili. Zašto su to učinili, o tome se ni liberalni mislioci ne slažu; jedni naglašavaju utjecaj propagande, drugi svaljuju krivnju na komuniste kao autoritarne tipove kriminalna profila, isto onako kao što se u Njemačkoj krivnja svaljuje na Hitlera i suradnike. Zašto baš u Rusiji i Njemačkoj dolazi do sloma slobodne misli? To se objašnjava nedostatkom demokratskih tradicija. Zašto ih nema? Tu se neodoljivo nameće misao: Što su Nijemci i Rusi, naročito Rusi, nekako zaostali. Kako zaostali? Da li su možda manjevrjedniji? O, nipošto, liberal se tu odmah povlači. Nijekati bilo kome osnovne ljudske sposobnosti isto je što i nijekati mu ljudska prava. Tako daleko nijedan liberal ne može ići. Prije ili kasnije, volontarističke liberalne teorije počinju se stoga vrtjeti u krugu.

Predložena hipoteza kulturnih nejednakosti i težnje da ih se prevlada ekonomičnija je od teorija o neodoljivu djelovanju propagande i teorija o kriminalnim tipovima koji postaju tiranski vlastodršci. Ona je ekonomičnija zato što bez dodatnih pretpostavaka objašnjava, zašto komunistička propaganda nije posvuda u svijetu dovela do uspješnih revolucija, i zašto tiranski tipovi nisu posvuda u svi-

jetu ostvarili orwellovske Big-Brother sustave. Predložena hipoteza tvrdi da je trauma kulturnog zaostatka po sebi dovoljna da objasni tiransku politiku, i to iz imperativa kulturnoga rasta do neke zadane, negdje već ostvarene razine. Taj imperativ rađa nasiljem jer je u pitanju ugled čitava naroda. Jasno je da pod tim nasiljem trpi znanstveni duh jednako kao npr. i duh slobode umjetničkoga stvaranja. Veza između nasilja s jedne, i materijalizma ili bilo koje filozofije i njene propagande s druge strane, jest indirektna, mogli bismo reći i akcidentalna, ona između nasilja i ambicija mnogo je neposrednija. To što se danas kulturni uspjeh simbolizira u prvom redu tehničkom kulturom nije zasluga ni znanosti ni materijalizma po sebi, nego vječnom i posvudašnjom težnjom za višim standardom i činjenicom da je standard postao vidljiv, pa čak i nametljiv, zahvaljujući sredstvima informacija, tj. kulturnom utjecaju.

Ruski komunizam, slično kao i nacionalsocijalizam, povezo je i naizgled izmirio nacionalni narcisizam i težnju da dosizanjem razine strane kulture. Komunizam i tzv. fašizam nisu jedini pokreti tih svojstava. Fundamentalistički islamski pokreti susreću se s istim problemom i rješavaju ga na sličan način: tehnika, da, ali naša tehnika. Pri čemu im smeta i ne smeta da je tehnika crpljenja zemnoga ulja nešto što baš nije utemeljeno na Kur'anu.

Ruski komunizam pokazivao je dva lica svake suvremene nacionalne ideologije: s jedne strane on je o sebi postavio zadatak da narod trgne iz vjekovnog sna, dok je s druge strane tvrdio da ono što komunisti donose traži već isti taj narod. Da je komunizam naknada za nacionalizam, da je komunistički internacionalizam tek prerusena forma nacionalizma, vidi se i po drugim znacima. Radi se o svojstvima kulture i politike kakva se po komunističkoj ideologiji nipošto nisu smjela pojaviti. To je u prvom redu nacionalističko veličanje ruske povijesti sa svim njenim tiranima, i preuveličavanje zasluga pred-socijalističke ruske znanosti, umjetnosti i tehnike. Drugo je svojstvo totalna politička izolacija "prve zemlje socijalizma" od ostalog svijeta. Prema nesocijalističkom svijetu službena je politika izražavala samo nacionalističku sumnjičavost i od njega se branila monumentalnim tajno-poli-cijskim aparatom. Činila je to premda je u teoriji proricala brz pad kapitalističkog poretka, i premda je po teoriji

pretežna većina ljudi posvuda u svijetu pripadala proletarijatu, klasnom nosiocu socijalizma. Te se suprotnosti potiskivalo do te mjere da su za čitave vladavine komunizma samo rijetki bili svjesni njihove prave naravi.

Prema predloženoj hipotezi, internacionalistička ideologija i fraze o socijalističkoj solidarnosti odraz su potrebe da se prikriju slabe osnove za nacionalni ponos i manjak nacionalnog kulturnog uspjeha. Ponos se uglavnom osnivao tek na činjenici revolucije, znači na koraku koji je tek trebao omogućiti kulturni napredak. Koliko malo su pak toliko izdizana stvarna dostignuća komunizma mogla poslužiti kao osnova samopouzdanja, vidi se jasno iz Gorbačovljevih sumnji kako ih je izrazio u knjizi "Perestroika". Komunizam se raspao zbog tih sumnji. Velik broj današnjih ruskih političara ne želi to vjerovati. Tako je i danas rasprava oko opravdanosti ponosa zbog uspjeha Sovjetskog saveza tlo na kojem rastu različiti oblici ruskog nacionalizma. Gorbačov je dakako u novoj situaciji izgubio sve kredite i tretira se kao izdajica.

Dopustite mi sada da se globalno osvrnem na evidenciju za predloženu hipotezu. Ja ni ne pomišljam na to da je smatram potpunom i dovoljnom. U njoj se tek na nov način ističe odnos između nesvojevoljnog razvoja koji generira napone između ciljeva i mogućnosti, između psihičkih reakcija na zaostajanje i na neuspjele pokušaje da ga se svlada. Hipoteza ne isključuje geosociološke i geokulturološke momente, kako sam to već bio naglasio, ističući ulogu Mediterana. Mogao bih s time u vezi spomenuti neke dosad izostavljene detalje.

Značajno je, na primjer, da se u ruskoj pravoslavnoj tradiciji Moskva naziva "Treći Rim". Kao što se na Zapadu vodila borba oko pojma *translatio imperii*, tako i Rusi smatraju da imaju pravo na nasljedstvo antiknog mediteranskog imperija. Plodove tog uvjerenja snosimo mi Hrvati već desetljećima, i nije baš vjerojatno da ih nećemo i nadalje uživati.

I još jedan detalj: kad sam nedavno posjetio sveučilišnu biblioteku u Grazu, pao mi je u oči plakat kojim je netko oglašavao tečaj slovenskoga jezika. Naslovni redak plakata glasio je "Halo! Tukaj slovenski Mediteran".

Treba se na kraju upitati, kako sam taj Mediteran sa svojim legitimnim civiliziranim nasljednicima gleda na zbivanja u područjima koja sam nazvao periferijom

Mediterana. Mislim da neću mnogo pogriješiti ako kao zajednički nazivnik reakcija svih civiliziranih skupina označim uvjerenjem da se pri nacionalsocijalizmu, komunizmu i sličnim fenomenima uvijek radi u prvom redu o barbarstvu. Ako se pod barbarstvom podrazumijeva unutarnje nezadovoljstvo kulturnim uspjehom i manjak kulturna samopouzdanja, ako se njime označava posljedica te nesigurnosti u koje spadaju nasilni pokušaji promjene samog nacionalnog karaktera, ako se shvaća da promašaji takvih pokušaja svršavaju u ekstremnim oscilacijama između okrutne društvene kontrole i nehajne društvene raspuštenosti, onda je termin "barbarstvo" prihvatljiv. No izraz "barbarin" danas se upotrebljava i u sasvim drugom smislu. On označava nasilnika po naravi, pa i rođena kriminalca. To pak nije nego izraz svojevrсна rasizma, rasističke diskvalifikacije kulturno nesigurnih naroda. Takvi izrazi ne mogu pozitivno utjecati na barbarina, naprotiv, oni ga navode na prkosnu identifikaciju s barbarstvom kao i s kriminalom. Kad se uzmu u obzir rijeke antibarbarske propagande koje danas teku svijetom, i kad se na vlastitoj koži osjetilo teret insinucija o nacionalnoj kriminalnosti, onda postaje jasno kolik se zadatak ovdje otvara svakome tko želi jasne pojmove, pošten i human postupak prema pogođenima.

Mi Hrvati jednim smo djelom kulturno samopouzđani Mediteranci, no drugim dijelom sudjelujemo u onom mentalitetu koji rezultira iz kulturne nesigurnosti. Smatram da nam participacija u oba kruga pruža jedinstvenu priliku za jednu originalnu kulturnu afirmaciju. Predloženu hipotezu smatram korakom u tom pravcu. Svjetskim su medijima puna usta o potrebi razumijevanja i tolerancije, ali se u isto vrijeme ne prestaje s insinucijama o nacionalnoj kriminalnosti. Treba jasno i eksplicitno ukazati na tu nedosljednost. Ne vidim boljega mjesta od ovoga mediteranskog i hrvatskog grada Hvara da se u njemu pokrene duh pravoga razumijevanja za narode i među narodima.

EUROPEAN IDEOLOGIES AND MEDITERRRANEAN CULTURE

Summary

The paper, actually transcript of a lecture given in Hvar in 1994, deals with the question of cultural ambition as the moving force which, more or less visibly, lurks behind political movements and ideologies, although their actors are not always fully conscious of it. The question of the culture in general is here linked with the symbols of a social status. Culture is generated in connection with the production of instrumenta. Thus the means for acquisition of a social status become transferable, culture becomes movable. The consequences of transplanting, i.e. accepting an alien culture may be illustrated by archaeological finds. A connection between ideologies and the cultural ambition has also been discerned in recent times. There is evidence that it the roots of both the so-called Fascism and Communism lies the ambition to reach a cultural status or level long since desired. Being the cradle of culture, the Mediterranean plays a role in it that has been neglected up to now. The presence of Croatia and of Hvar on the Mediterranean gives the oppotunity to develop new patterns for interpreting ideological conflicts.